

ШЕВЧЕНКОВА СТРАТЕГЕМА

Анотація. Виявлено культурно-антропологічну матрицю життєвої і творчої стратегії Тараса Шевченка, його особистісної мотивації. Означено ризики міфологізації та героїзації цієї постаті та форми її актуалізації у сучасному культурному просторі. Проаналізовано спосіб бачення і моделювання Шевченком картини світу як художника і майстра слова, визначення місії художника як алхіміка людської природи, прокладання власного шляху, формування і вишколення себе завдяки і всупереч обставинам. Постаць Шевченка уявлено в сучасному суспільному дискурсі, що дає змогу вибудувати не лише соціальні, а й персональні стратегії.

Ключові слова: картина світу, стратегема, візонерство, культурно-антропологічна матриця, мотивація, самоактуалізація особистості.

Аннотация. Определена культурно-антропологическая матрица жизненной и творческой стратегии Тараса Шевченко, его личностной мотивации. Отмечены риски мифологизации и героизации этой фигуры и формы ее актуализации в современном культурном пространстве. Проанализированы способ видения и моделирования Шевченко картины мира как художника и мастера слова. Обозначена миссия художника как алхимика человеческой природы. Подчеркнута необходимость поиска собственного пути, усовершенствования себя благодаря и вопреки обстоятельствам. Актуализация Тараса Шевченко как субъекта современного общественного дискурса становится инструментом создания не только социальных, но и персональных стратегий.

Ключевые слова: картина мира, стратегема, визионерство, культурно-антропологическая матрица, мотивация, самоактуализация личности.

Summary. This article identifies a cultural and anthropological matrix of life and creative stratagem of Taras

Shevchenko, his personal motivation. As a cultural and social space of Ukraine Shevchenko is more than an outstanding creative person with a body of literary or visual texts. Generally speaking Shevchenko is a factor which cannot be ignored not only in cultural, but also in social and political conflicts. Brief biography of Taras Shevchenko in length of forty-seven years (of which only thirteen were as a free citizen) essentially defines a grand way from disadvantaged social status of the individual to the subject of history. Extremely high value of freedom and unwillingness to admit no other power except the power of beauty, wisdom and love, the ability to be content with little in everyday life, while the tendency to set a great goal – is, in fact, attribute signs of “Shevchenko’s man”. Shevchenko had a personality goal. Moreover, he was one of those who had this goal set before him. Even very young Taras went looking for the iron pillars that held the sky. When he was a grown up, with the same tenacity he sought a treasure of art. And that irresistible desire led him to be a student of Karl Briullov. Painting for Shevchenko was not only a craft – “daily bread” but calling not less than poetry. He really was quite sincerely convinced of the special mission of the artist as alchemist’s human nature. In this context seems to be a promising attempt to interpret Shevchenko as a cultural hero, employing the work of British philosopher Thomas Carlyle. The article analyses the way of seeing and modelling of Shevchenko’s picture of the world as an artist and master of words, it defines the mission of the artist as an alchemist of human nature, laying their own path, forming and developing himself according to and in spite of the circumstances. Updating the figure of Taras Shevchenko as the subject of contemporary public discourse becomes a tool for the creation of not only social, but also personal strategies.

Key words: world view, strategic statement, visionary, cultural and anthropological matrix, motivation, self-actualization.

Актуальність. У культурному і соціальному просторі України Шевченко далеко більше ніж видатна творча особистість з корпусом літературних чи візуальних текстів. Узагальнено кажучи, Шевченко — це чинник, з яким не можна не рахуватися у будь-яких не лише культурних, а й суспільно-політичних розкладах. Коротка біографія Тараса Шевченка довжиною у сорок сім років (із яких лише тринадцять були життям вільного громадянина) по суті окреслює грандіозний шлях від соціально упослідженої людської одиниці до

статусу суб’єкта історичного процесу. Надзвичайно висока цінність свободи і небажання визнавати над собою жодної іншої влади, окрім влади краси, мудрості і любові, здатність задовольнятися малим у повсякденні, водночас схильність ставити перед собою велику мету — це, по суті, атрибутивні ознаки “шевченківської людини”. Саме так філософ і публіцист Микола Шлемкевич означив той ментальний і соціально-антропологічний типаж, який щонайвиразніше заманіфестував себе саме у творчості та біографії Тараса Шевченка. Його

культурно-антропологічна матриця безвідмовно спрацьовує і в нинішніх історичних обставинах.

Мета — розпочати дискусію щодо перспектив зміни парадигми сприйняття й інтерпретації біографії та творчості Тараса Шевченка в контексті української культури, відкритої світу, залучивши до інтерпретації інструментарій культурної антропології та психології.

Вклад основного матеріалу. З позиції сучасної психології Шевченко є яскравим зразком самоактуалізації особистості. Ця концепція зародилася в середовищі гуманістичної психології в середині ХХ ст. і найдетальніше розкрита у праці американського психолога Абрахама Маслоу [4]. Принагідно варто нагадати, що саме цей дослідник запропонував світу такий концепт, як піраміда людських потреб, що більш відома як піраміда Маслоу. Нижню частину цієї уможливної конструкції складають фізіологічні потреби, як-от: їжа, безпека, продовження роду, а на самій верхівці — потреба в самоактуалізації, тобто: у розвитку особистості, реалізації здібностей та талантів, в осмисленні свого призначення в світі. Самоактуалізовані особистості, за Маслоу, — це люди, які досягли того рівня особистісного розвитку, який потенційно закладений в кожному з нас.

Спираючись на тривалий досвід спостережень, дослідник виокремив низку рис, за якими можна окреслити психологічний портрет самоактуалізованої особистості:

1. Інтерес до незвіданого. Велика свіжість сприйняття; знаходження щоразу нового у вже відомому. Багатство емоційних реакцій.
2. Прийняття себе та інших такими, якими вони є (“я роблю своє, ти робиш своє. Я в цьому світі не для того, щоб відповідати твоїм очікуванням. І ти в цьому світі не для того, щоб відповідати моїм очікуванням. Я поважаю та приймаю тебе таким, який ти є”).
3. Спонтанність проявів, простота і природність. Такі люди дотримуються усталених ритуалів, традицій та церемоній, але ставляться до них з певною мірою гумору. Це не автоматичний, а свідомий конформізм лише на рівні зовнішньої поведінки.
4. Здатність звиряти свої дії із своїми цінностями і послідовно рухатися за своєю життєвою місією чи надзавданням.
5. Самоактуалізовані люди нерідко схильні до самотності, і для них характерна позиція відстор-

неності від багатьох подій власного життя. Це допомагає їм відносно спокійно переживати неприємності і бути менш схильними до впливів ззовні.

6. Автономія і незалежність від інших людей. Такі люди набагато самостійніші й самодостатніші. Вони підпорядковуються насамперед внутрішнім, а не громадським детермінантам або детермінантам середовища. Цими детермінантами є закони їх власної внутрішньої природи, їх потенційні можливості та здібності, їх творчі імпульси, їх потреба пізнати самих себе і стати більш цілісними людьми, краще зрозуміти, ким вони є насправді, чого вони насправді хочуть, в чому полягає їх покликання або якою повинна бути їхня доля. Автономність або відносна незалежність від середовища означають також незламність перед несприятливими зовнішніми обставинами, на зразок ударів долі, трагедій, стресів і поневірянь.

7. Граничні переживання, які характеризуються відчуттям зникнення власного “Я”. Частіші прориви на пік переживання. Ці переживання допомагають змінювати на краще думку людини про саму себе, зумовлюють зміни в його ставленні до інших людей і його спілкуванні з цими людьми. Вони вивільняють творчі здібності, спонтанність, експресію, неповторність індивіда. Вони наявні в мотивації розвитку, оскільки людина пам’ятає пікове переживання, як дуже значне і бажане, і прагне його повторення.

8. Почуття спільності з людством в цілому.

9. Дружба з іншими самоактуалізованими людьми: вузьке коло людей, відносини з якими дуже глибокі. Відсутність проявів ворожості в міжособистісних відносинах. Оскільки вони в меншій мірі залежать від інших людей, вони менше бояться їх, менше їм брешуть, менш ворожі стосовно них, менше потребують їх похвали і прихильності. Вони менше переймаються пошаною, престижем і нагородами.

10. Демократичність у відносинах. Готовність вчитися в інших. Повага до інших людей.

11. Загострене почуття справедливості, вони тонко відчують неправду і фальш.

13. “Філософське” почуття гумору. Вони ставляться з гумором до життя в цілому і до самих себе, але ніколи не насміхаються з вад інших людей.

14. Креативність (творчість), яка не залежить від того, чим людина займається, і що виявляється у всіх діях самоактуалізованої особистості. Твор-

Рис. 1. Постать Тараса Шевченка у сучасному суспільному дискурсі

Рис. 2. Перспективи зміни дискурсивного поля

чість передбачає відкрите і щире вираження і відображення своїх почуттів та ідей. Самоактуалізована особистість не стане ніяковіти або озиратися на громадське несхвалення при створенні конкретних творів мистецтва, такі як музика, вірші, картини, літературна творчість та інше.

Якщо під таким оглядом подивитися на особистість Тараса Шевченка, то бачимо, що він володів переважною кількістю вищезгаданих рис. Шевченко — це людина мети. Більше того — він із тих, хто сам цю мету перед собою ставив. Ще зовсім маленьким Тарас пішов шукати залізних стовпів, на яких тримається небо, підрісши з такою ж впертістю він шукав собі навчителя з малярства. І саме це нездоланне прагнення і привело його від дяківського попихача до учня Карла Брюллова.

Водночас саме ці риси робили Шевченка неблагонадійним в обставинах російського самодержавства, але не виключено, що і в обставинах інших політичних систем, що передбачають обмеження свободи думки, він викликав би підозру таємної поліції. Адже незалежність суджень і актуалізована цінність свободи — це те, чого боялися усі режими. Дозволю собі припустити, що саме острах перед потенціалом, що його криє в собі Шевченкова творчість і його неординарна біографія, змушувало радянський агітпроп на різних історичних етапах творити стійкий культ Кобзаря як певної статичної і зручної фігури. У всякому ж бо офіційно криється підступність для вшанованого (та й шанувальників), а з кожною “знаменною датою” усе настійливішими стають спроби “округлити” чинник національного генія — до статусу міфу чи бренду. Так простіше ділити його без остачі і без зайвих

запитань — що, власне, і відбувалося з Шевченком впродовж перших двох десятиліть незалежності України. Адже, незважаючи на те, що змінилася риторика, з радянських часів була успадкована модель поведіння з усім корпусом Шевченкового тексту і метатексту.

Наслідком такої політики став дискурс, в якому домінують маркери глорифікації. З ними зручно творити канон, але аж ніяк не працювати зі смисловим потенціалом, закладеним у всьому корпусі спадщини митця.

На противагу цій тенденції є спроби раціоналістичної деконструкції міфу. Але в такому разі руйнується зв'язок актуального дискурсу із глибинними пластами нашої власної картини світу. Адже у тих пластах, які ведуть нас у епічні часи, закріплено коди Шевченкової творчості. Безперечно цікавими є спроби експлуатації окремих виразних і експресивних сторін Шевченкового феномену. Наприклад, у рок-прочитанні чи соціальному активізмі. Проте тут, гіперболізуючи одні деталі, губимо з поля зору інші, пов'язані із персоналістичними виміром.

Зміна дискурсивного поля відбувається шляхом зміни “теми розмови”, перенесення наголосів з одних аспектів (в цьому разі — зужитих і стереотипних) на інші, а також — через парадоксальне зіставлення різних топосів і практик мислення, зокрема, психологічних категорій і міфологем. Нам нікуди не дітися від того, що в суспільному сприйнятті постать Шевченка завжди буде міфологізованою, з певними метафізичними конотаціями. Втім, міф — це не завжди синонім байки, від останніх міф відрізняється особливим, незрідка сакралізованим змістом. Український філософ Тарас Лютий

наголошує, що міф є важливим засобом комунікації. У XX і XXI століттях міфи повертаються до нас не лише через літературу, а й через мистецтво, кінематограф, медіа. На переконання Лютого, міфи дозволяють не лише перекинувати реальність, а й створювати нові моделі ідентифікації. Перенесення уваги на феномен Шевченка як особистості, яка не лише реалізувалася за край несприятливих умов, як митець, а й принесла нові ракурси бачення, нову картину світу є одним з них.

У цьому контексті перспективною видається спроба інтерпретації Шевченка як культурного героя. Модус митця-героя, митця-стратега передано британським філософом Томасом Карлейлем у праці “Герої, героїзм і героїчне в історії”, яку, до речі, він писав в ті самі роки, коли Шевченко свій “Кобзар”. “Тені — обранці світла. Вони володіють рідкісною здатністю не лише “здогадуватися” і “думати”, а й знати і вірити”, — стверджує Карлейль.

Живопис справді був для Шевченка не лише ремеслом — “хлібом насущним”, а й не меншим покликанням, ніж поезія. Він дійсно йшов, абсолютно щиро переконаний в особливій місії художника як алхіміка людської природи. “Яка ж неосяжна божественна таїна прихована в цьому витворі руки людської, в цьому божественному мистецтві? Творчістю зветься ця божественна таїна, і... завидний жереб великого поета, великого художника. Вони брати наші по плоті, але, натхненні згори, уподібнюються ангелам божим, уподібнюються Богу. І лише їх стосуються слова пророка, їх лише створив він за образом і подобою своєю...” — ці слова Тарас Шевченко вклав у уста одного із персонажів повісті “Прогулянка із задоволенням і не без моралі”, аби маніфестувати своє переконання і своє призначення.

Майже в той же час Томас Карлейль писав: “Тероєм є той, хто живе у внутрішній суті речей, в істинному, божественному, вічному. У тому, що незримо для більшості існувало завжди під оболонкою тимчасового і вульгарного. Його життя — частка вічного серця самої природи; таким є життя усіх людей взагалі, але більшість з них є слабкими, вони не знають дійсності й не залишаються вірними їй. І тільки меншість є сильними, героїчними, вічними, оскільки ніщо не може приховати від них вічної природи”[1]. Шевченко розкрив перед своєю аудиторією не лише не досягнуті до того ракурси бачення і відчуття, він розкрив перед спільнотою

і мертвих, і живих, і ненароджених земляків своїх простір призначення. Аби оцінити евристичний потенціал його меседжу, варто не лише аналізувати теми і риторику його творчості, а й зауважити особливий спосіб бачення, яким назовні провіщається внутрішній світ.

Тарас Шевченко, імпульсивний і спонтанний у повсякденні, в іпостасі свого мистецького альтер-Его є стратегом, нервом якого є проактивність і візіонерство. У сучасну добу негайного онлайн-доступу бачення потрібне не лише митцям. Наявність чіткої візії, як і волі до її досягнення, є невіддільною передумовою життєвого успіху. Шевченкова риторика — чинник, який справляє перше і дуже часто поверхове враження і згодом може зумовити поверхові судження щодо природи творчості митця. І от за риторикою не лише пересічні реципієнти, а й часто-густо дослідники гублять оптику сприйняття світу, яку пропонує Шевченковий текст. Якщо риторика є багато в чому даниною панівним стилям доби, то оптика “зав’язана” на моделях поведінки, які походять від досвіду, цінностей і переконань суб’єкта. Узальнено кажучи, спосіб бачення і моделювання Шевченком картини світу, як, власне, і сама картина, є тим основним “дарунком богів”, який позначає Шевченка як культурного героя. Стратегія — це прерогатива сильних і вимагає від того, хто наважився на цей шлях, вміння розпорядитися своїм ресурсом. У питоми людському вимірі силою є потуга, яка йде з середини, від ядра людської природи. Шевченко як митець сприймав цю силу як світло, тихий повів Божественної волі, який приходить після найлютішого урагану людських пристрастей, світло тихе невечірнє. І в такі моменти людині стає у пригоді поетична заостреність чуття, якою пронизані Шевченкові візії.

У стратегічному плануванні є одна проста, але дуже дієва вправа zoom-out. Суть її дуже проста: працюючи з певною проблемою чи явищем, аналітик робить “від’їзд”, намагаючись побачити його в масштабі. А потім зосереджується на дрібних деталях, подумки “вмонтовуючи” їх у загальну картину. Таким чином, мікро- і макрорівні лінуються між собою. І, мислячи глобально, ми маємо змогу успішно діяти у своїй локальній ніші.

Шевченкові персонажі завжди поставлені у ситуацію вибору. Коли звернути увагу на сюжетні (у живописі, акварелі, офорті) композиції митця, то бачимо його персонажів буквально за кілька

кроків чи миттєвостей від кульмінації. Зустрічаючись, здійснюючи раду чи суд, провадячи дружню розмову, сперечаючись, розмірковуючи, вони — у процесі внутрішнього руху до своєї мети. Вони на Шляху. У всякого з них своя доля і свій шлях широкий. Місія культурного героя, в іпостасі стратега, не просто відкрити новий напрямок для думання, устремління, руху, але подумки пройти весь шлях, ретельно зазирнути за кілька поворотів наперед; скласти, як тепер говорять, “дорожню мапу” руху до мети.

Як глядачі цієї грандіозної сцени ми маємо змогу побачити, що в усіх завжди є вибір і можливість апелювати до цього оркестру Буття. Чутися у ньому солістом і мати сміливість викликати Долю (чи кидати їй виклик?) як чогось такого, за якого лише й можливе розгортання сценарію власного буття. Бо без цього залишається спати... спати на волі. А це, на переконання ліричного героя Шевченка у поезії “Минають дні, минають ночі”, гірше, ніж зазнати небезпек і переслідування.

Хрестоматійні сюжети Шевченкових творів певною мірою відтворилися на вулицях Києва на зламі 2013—2014 років. Одним із поширених гасел, які можна було побачити на барикадах Євромайдану, було: “Борітеся — поборете — Вам Бог помагає”. При занадто прискіпливому розборі будь-якого конфлікту в підсумку можна побачити лише зіткнення яскравих характерів чи амбіцій. Це той момент, коли за деревами не видно лісу. І час робити панорамний “від’їзд”. Адже життя триває — після усіх “останніх” битв. У Шевченка божественне світло постає в іпостасі тремливої свічки (Як в автопортреті 1845 р. повтореного у гравюрі у 1860-му), яку треба пронести крізь морок ночі, перших чи останніх променів сонця з-за обрію, коли серце всміхається “Тихесенько-тихо, / Щоб ніхто і не побачив...”.

“Тепер і лише тепер я цілком увірував у слово: “Любя наказую вы”. Тепер лише молюся я і дякую його за те випробування, що його було дано мені. Воно очистило, зцілило моє бідне хворе сер-

це. Воно відвело призму з очей моїх, крізь яку я дивився на людей і на самого себе. Воно навчило мене, як любити ворогів і тих, хто ненавидить нас. А цьому не навчить ніяка школа, крім тяжкої школи випробування і тривалої бесіди із самим собою. Я тепер почувуюся якщо не досконалим, то принаймні бездоганим християнином. Як золото з вогню, як дитина із купелі я виходжу із темного чистилища, щоби почати новий благородний шлях життя. І це я називаю істинним справжнім щастям. Щастям, якого Шатобріанам і уві сні не побачити”, — записав Шевченко в щоденнику, після того як отримав звістку про очікувану волю.

Наскрізним сюжетом Шевченкових творів є звернення до теми морального падіння і преображення людини. Він постійно намагається застерегти від падіння у безодню безпросвітності або суєтності. Для тих, у кого всередині залишається хоч іскра світла і віри, завжди залишається шанс. Тому і зобразив він Христа на розп’ятті з двома розбійниками обабіч. Одному, — який перейнявся співстражданням до невинно покараного Ісуса, — за євангельським переказом, відкрилася дорога до Царства Небесного, іншому напевне нічого доброго не судилося. Принаймні культурна пам’ять про це воліє мовчати. Притча про розбійника, що стає святим, неодноразово варіюється в літературних творах і епістолярії Шевченка. Згадаймо хоча б поему “Варнак”, де є дуже показовий у цьому плані епізод. Коли головному герою стає нестерпним його криваве ремесло і він виходить із Броварського лісу з ножем у халяві, “щоби зарізатись”, то його погляду відкривається, як “святий Київ наш великий, мов на небі сяє...”. І ця невимовно прекрасна картина робить моральний переворот в душі запеклого грішника. Коли ж “задзвонили в Києві тихо, як на небі”, варнак іде до міста шукати людського правосуддя і очищення.

Шевченкова оптика виставлена таким чином, що дозволяє не лише обсервувати масштабні поля історії, а й зазирати всередину себе, вибудовуючи не лише соціальні, а й персональні стратегії.

Література:

1. Карлейль Томас. Теперь и прежде / Томас Карлейль. — М.: 1994.
2. Кови Р. Стивен. Семь навыков высокоэффективной личности / Стивен Кови. — М.: “Альпина Паблишер”, 2013.

3. Лютий Тарас. Міфи Майдану / Тарас Лютий // # Euromaidan. History in the making. — К.: “Основи”, 2014.
4. Маслоу Абрахам. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу. — СПб: “Питер”, 2014.